

جواد رستمی
محرران طهر

حجت الاسلام والمسلمین دکتر محسن جهانگیری، رئیس دانشگاه علوم اسلامی رضوی، در این گفت‌وگو به تشریح عصر طلایی تشیع در دوران امامت حضرت امام رضا^(ع) پرداخت و تأکید کرد که تدبیر الهی و جهاد علمی و عملی امام رضا^(ع) از ترویج معارف در مدینه تا ختنی سازی توطئه‌های مأمون در مرو، پایگاه شیعیان را مستحکم‌تر ساخت و نفوذ معنوی حضرت را به اوج رساند؛ حضوری که هراس حاکمان غاصب را برانگیخت و در نهایت بارگاه مطهرشان را به پناهگاهی برای دل‌های شیعیان تبدیل کرد.

احساس خطر حاکمان غاصب

زمان امامت و زندگانی حضرت رضا^(ع) عصر تازه‌ای از شکوفایی و بالندگی شیعه بود. با تلاش‌ها و زمینه‌سازی‌های ائمه پیشین، بستر ایجاد پایگاه عظیم مردمی برای شیعه فراهم شده بود؛ به گونه‌ای که غاصبان و حاکمان وقت احساس خطر کردند که مبادا شیعه بخواهد حکومت را با رهبری امام معصوم به دست بگیرد. از این رو، پیشنهاد منصب ولایتعهدی از طرف مأمون ملعون به امام رضا^(ع) ارائه شد تا از این خطر بگریزد و با این نقشه، هم رهبر شیعیان را زیر نظر بگیرد و هم از خطر پایگاه شیعی و تشکیل حکومت دور بماند. برای نگاهی بهتر به نقش بی‌بدیل امام رضا^(ع) زمان امامت ایشان را به دو دوره تقسیم می‌کنیم: دوره نخست، پیش از پیشنهاد ولایتعهدی که هفده سال طول کشید، از شهادت امام موسی کاظم^(ع) در سال ۱۸۳ تا سال ۲۰۰ قمری و دوره دوم، پس از ولایتعهدی. این تقسیم‌بندی کمک می‌کند تا نقش امام در این عصر را بهتر درک کنیم.

محوریت امام در تمام حجاز

پیش از پیشنهاد ولایتعهدی، ۱۰ سال از امامت ایشان در زمان هارون الرشید ملعون، پنج سال در دوران امین برادر مأمون و دو سال در عهد مأمون گذشت. این هفده سال در مدینه سپری شد و فرصت بسیار خوبی برای امام رضا^(ع) فراهم کرد تا شاگردان امام موسی کاظم^(ع) و ائمه قبلی را بیازیند، به امور شیعیان رسیدگی کنند و زمینه گرایش بیشتر به شیعه را مهیا سازند. نکته مهم آن است که شخصیت برجسته امام رضا^(ع) منحصر به شیعیان نبود، بلکه در تمام حجاز، ایشان مورد توجه همه، حتی پیروان مذاهب و ادیان مختلف، قرار داشتند. مردم با اشتیاق به محضر امام مشرف می‌شدند و از نورانیت وجودشان در ابعاد مختلف بهره‌مند می‌گردیدند. این محوریت و قطبیت مادی و معنوی امام به گونه‌ای جلوه کرده بود که جای احساس خطر برای حاکمان غاصب زمان وجود داشت. بنابراین، به نظر می‌رسد پیشنهاد ولایتعهدی از سوی مأمون برای کنترل این وضعیت بود، زیرا او از این پایگاه مردمی احساس خطر می‌کرد.

سفر اجباری و دوران روشنگری

با دعوت امام از مدینه به مرو و خراسان، دوران جدیدی برای حضرت آغاز شد. امام این سفر اجباری را به فرصتی برای ارتباط با مردم در شهرهای مختلف و روشنگری وضعیت تبدیل کردند. در طول سفر، پیش از ورود به هر شهری، سفیرانی حضور ایشان را اعلام می‌کردند و مردم با اشتیاق به استقبال می‌آمدند. حضرت با رأفت، مهربانی، جلوه‌های علم الهی و سخاوت، قلوب عاشقان را جذب می‌کردند و درباره وضعیت حکومت، تمایل‌نداشتن به ولایتعهدی و اجبار مأمون، آگاهی می‌دادند. مردم نیز از این وجود نازنین بهره‌مند می‌شدند. مأمون که یکی از خلفای زیرک عباسی بود، با نقشه‌های شیطانی، خود را مقابل شیعه مطیع و رام حضرت نشان می‌داد. اما در پی کنترل اوضاع و مانع‌شدن از فعالیت و تأثیرگذاری امام در میان مردم بود. در نهایت این سفر، به رغم اجباری بودن، به تقویت پایگاه شیعه کمک کرد.

گسترش گرایش به شیعه

مأمون، خلیفه عباسی، با پیشنهاد ولایتعهدی به امام رضا^(ع)، اهدافی چندگانه را دنبال می‌کرد. نخست، جلب رضایت شیعیان و جلوگیری از قیام‌های علویان، ضمن استحکام پایه‌های حکومتش با بهره‌گیری از معنویت امام برای کنترل مردم. دوم، تهدید رقیبان عباسی با این پیام که در صورت توطئه، ممکن است خلافت را به علویان واگذار کند.

مهم‌ترین هدف او، خدشه‌دار کردن چهره الهی و محبوب امام رضا^(ع) بود. مأمون می‌خواست با کشاندن حضرت به دستگاه حکومت، قداست ایشان را در نظر مردم مخدوش کند، اما این نقشه ناکام ماند. امام رضا^(ع) پس از خودداری اولیه، با تهدید به قتل، ولایتعهدی را مشروط پذیرفتند و با دخالت نکردن در امور حکومتی، از آلودگی به گناه حکومت غاصب دوری کردند. در این دوره سه ساله، گرایش مردم به شیعه فزونی یافت، از جمله در نماز عید فطر که مأمون از ترس تجمع عظیم مردم، امام را بازگرداند، و نماز باران که با معجزه بارش، دل‌ها را به سوی حضرت متمایل کرد. تدابیر امام، نقشه‌های مأمون را نقش بر آب کرد و جایگاه اهل بیت^(ع) را در قلوب مردم استوارتر ساخت.

بررسی وضعیت تشیع در زمان امام رضا^(ع)
از نگاه رئیس دانشگاه علوم اسلامی رضوی

شکوفایی شیعه در عصر امام رضا^(ع)

حرم امام رضا^(ع)، کانون امید و معنویت

امام خمینی^(ره) ائمه معصومین^(ع) از جمله امام رضا^(ع) را دارای ولایت تکوینی می‌دانستند؛ قدرتی الهی که نمونه آن، مجسم‌ساختن تصویر شیر درنده توسط حضرت است. ایشان بارگاه امام رضا^(ع) را ملجأ و پناهگاه مردم، مرکز علم و نور، محل رفت‌وآمد ملائکه و نزول فرشتگان می‌خواندند و دعا زیر کنبه این حرم را به اجابت نزدیک می‌شمردند. از این رو، شایسته است زائران و مجاوران که با عشق به زیارت حضرت، رنج سفر را متحمل می‌شوند، آگاه باشند که امام به اذن الهی، توانایی دخل و تصرف در امور تکوینی را دارد. همچنین، حضرت با نهایت رأفت و مهربانی با زائران خود رفتار می‌کند. بنابراین، هنگام تشرّف به حرم، باید با تواضع و توجه کامل در محضر کسی حاضر شوند که از سوی خدا قدرت بر هر فعل را داراست، زائران می‌توانند مطمئن باشند که دعایشان در این مکان مقدس، اگر به صلاحشان باشد، به اجابت خواهد رسید. این باور، جایگاه والای حرم امام رضا^(ع) را به عنوان کانون امید و معنویت در دل مؤمنان تثبیت می‌کند.

صلح امام حسن^(ع)؛ گامی حکیمانه برای حفظ اسلام

بخشش و کرم‌ایشان چنان بود که لقب «کریم اهل بیت^(ع)» را به ایشان اختصاص داد و فرهنگ بخشندگی را در جامعه ترویج کرد. اخلاق حسنه امام حسن^(ع) به عنوان الگویی برجسته، مردم را به سوی نیکی و اخلاق‌مداری سوق داد. ایشان با حمایت از همسایگان، رعایت حقوق عامه و مهمان‌نوازی، روابط اجتماعی را تقویت کردند و شرم و حیا را به عنوان فضیلتی ارزشمند در جامعه نهادینه ساختند.

سفرهای پیاده حج، فرصتی برای تبلیغ دین امام حسن^(ع) بیش از ۲۵ بار پیاده به حج مشرف شدند و در این سفرها با همراهان خود، سبک زندگی اسلامی و سنن نبوی را به نمایش گذاشتند. این سفرها فرصتی بود برای تبیین احکام و معارف الهی که تأثیر عمیقی بر ذهن و قلب زائران گذاشت.

صلحی برای بقای اسلام
صلح امام حسن^(ع) نه تنها گامی حکیمانه برای حفظ اسلام بود، بلکه زمینه‌ساز فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی گسترده‌ای شد که تا سال‌ها بعد، در زمان امام باقر^(ع) و امام صادق^(ع)، به اوج رسید. این صلح که با حکمت و دوراندیشی انجام شد، نشان داد که امامت فقط در قیام نیست، بلکه در هر تصمیم حکیمانه‌ای که به مصلحت دین و امت باشد، تجلی می‌یابد.

ترویج معارف اسلامی و احیای ارزش‌ها
امام حسن^(ع) در مدینه با برگزاری جلسات تفسیر قرآن، بیان احادیث نبوی و علوی و پاسخ به پرسش‌های دینی و اخلاقی، نقش بی‌بدیلی در ترویج معارف اسلامی ایفا کردند. بیش از سیصد حدیث معتبر از ایشان در کتب شیعه ثبت شده که نشان‌دهنده حضور فعال و هدایتگرشان در میان مردم است. سخنرانی‌های شیوا و جذاب امام که پس از نماز صبح در مسجد النبی ایراد می‌شد، چنان تأثیری داشت که هر شنونده‌ای را مجذوب جمال و کمال ایشان می‌کرد.

احیای صداقت و امانت‌داری
در جزیره العرب که صداقت و امانت‌داری کمتر رواج داشت، رفتار و گفتار صادقانه امام حسن^(ع) این ارزش‌ها را به گونه‌ای نهادینه کرد که به الگویی برای جامعه تبدیل شد. ایشان با رفتار کریمانه خود، مفهوم واقعی صداقت را به مردم نشان دادند.

ایجاد امید و بخشش
ناامیدی در میان مردم رواج داشت، اما امام با گفتار و کردار خود، امید به خدا را در دل هازنده کردند. همچنین،

ضعف، بلکه برای حفظ دین و مصلحت امت بود.

آغازی برای تحولات فرهنگی و اجتماعی
پس از صلح، امام حسن^(ع) به دلیل فضای مسموم کوفه، همراه خاندان و یارانشان به مدینه هجرت کردند. این هجرت، نقطه آغاز تحولات بزرگی در مدینه و جهان اسلام بود. حضور امام حسن^(ع) و برادر بزرگوارشان، امام حسین^(ع)، در مدینه، زمینه‌ساز فعالیت‌های گسترده‌ای شد که تأثیرات آن تا مصر، روم، ایران و دیگر نقاط جهان اسلام گسترش یافت.

حجت الاسلام والمسلمین علی اصغر تقوی
رئیس مرکز فقهی جواد الائمه^(ع)
امام حسن^(ع) بیش از ۲۵ بار پیاده
به حج مشرف شدند. این سفرها
فرصتی بود برای تبیین احکام
و معارف الهی که تأثیر
عمیقی بر ذهن و قلب
زائران گذاشت

عهدنامه صلح با شرایطی که امام تحمیل کردند، به گونه‌ای طراحی شده بود که منافع اسلام و مسلمین را تأمین کند، اما معاویه که عهدشکنی از ویژگی‌های بارزش بود، به مفاد این پیمان پایبند نماند و با تبلیغات مسموم و ترور شخصیت، تلاش کرد جایگاه امام را در جامعه تضعیف کند.

هجمه‌ها و اتهامات ناعادلانه
پس از صلح، امام حسن^(ع) با موجی از اتهامات و توهین‌ها از سوی برخی خواص بی‌بصیرت و تندرو روبه‌رو شدند که این صلح را سازش‌کاری و ضربه به اسلام تلقی کردند. این اتهامات که بیشتر تحت تأثیر تبلیغات معاویه و اطرافیانش بود، تلاشی برای کم‌رنگ کردن عظمت و اهیت امام در چشم مردم داشت. با این حال، امام با صبر و حکمت، به تبیین دلایل صلح پرداختند و نشان دادند که این تصمیم نه از سر

صلح امام حسن مجتبی^(ع) یکی از نقاط عطف تاریخ اسلام است که با پیچیدگی‌ها و ظرافت‌های خاص خود، نقش بی‌بدیلی در حفظ دین و مصلحت مسلمین ایفا کرد. این صلح که در موقعیتی دشوار و پرتنش با معاویه بن ابی سفیان به امضا رسید، نه تنها نشانه‌ای از حکمت و دوراندیشی امام بود، بلکه تأییدی بر فرمایش پیامبر اکرم^(ص) است که «فرمودند: الحسن و الحسین امامان قاما و قعدا»؛ حسن و حسین هر دو امام‌اند، چه قیام کنند و چه صلح کنند.» در این یادداشت، به تبیین دلایل و نتایج این صلح و فعالیت‌های تبلیغی و اجتماعی امام حسن^(ع) پس از آن می‌پردازیم.

غفلت امت و فریب‌کاری معاویه
دوران امامت امام حسن^(ع) با چالش‌های سیاسی و اجتماعی بی‌سابقه‌ای همراه بود. امتی که عظمت اسلام را در زمان پیامبر اکرم^(ص) و امیرالمؤمنین^(ع) تجربه کرده بودند، در برابر دسیسه‌های معاویه، یکی از چهره‌های جنایت‌کار تاریخ، با سکوت کردند یا از همراهی امام سر باز زدند. این غفلت و انفعال، همراه با فریب‌کاری‌های معاویه، وضعیتی را پدید آورد که قیام مسلحانه علیه او جز خون‌ریزی و تفرقه نتیجه‌ای نداشت. در چنین فضایی، امام حسن^(ع) با درایت، صلح را به عنوان راهی برای حفظ اساس اسلام و جلوگیری از نابودی جامعه اسلامی برگزیدند.

یادداشت